इन्टिमेट पार्टनरद्वारा गरिने हिंसा (IPV) नेपालको सन्दर्भमा महिलाहरुको मात्र सरोकारको विषय भएको छैन ।

अनिता घिमिरे र फियोना सामुयल्स

- *नेपालमा हुने गरेको इन्टिमेट पार्टनरसद्वारा गरिने हिंसा एक तिहाइ महिलामा गंभीर रुपमा असर पार्नुको अतिरिक्त वयस्क युवती र वृहद् समाजलाइ समेत प्रभाव पार्दछ ।*
- *आइ. पी. भी. (IPV) एउटा गहिरो प्रभाव रहको समस्या रुपमा मात्र छैन कि यसले प्रत्यक्ष रुपमा यस्ता हिंसात्मक कार्य र अवधारणमा परिवर्तन ल्याउन संघर्षशील मानिसलाई समेत प्रभाव पारेको छ ।*
- *आई. पी. भी. (IPV) को विषयमा छलफल चलाउने, यसका नवीन र प्राचीन स्वरुपसँग संघर्ष गर्ने प्रक्रियाबाट यस किसिमको जटील र अन्तरसम्बन्धित विषयलाई संवोधन गर्न सकिन्छ ।*

आई.पी.भी. (IPV) नेपालको सन्दर्भमा महिला, वयस्कदेखि वृहत् समाजको सामाजिक आर्थिक प्रभाव जमाउन सकेको मानव अधिकार र स्वास्थ्यसँग जोडिएको मुद्दा भएको छ । हालैको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या सर्भेक्षणले विवाहित १५ देखि ४९ वर्षसम्मका ३३ प्रतिशत महिलाहरुले आई.पी.भी. (IPV) को अनुभव गर्नुपर्ने देखिएको छ भने विगत १२ महिनामा यो अनुभव गर्नेको प्रतिशत १५ रहेको छ ।

हाम्रो सन् २०१६ मा भएको रुपन्देही र कपिलवस्तु जिल्लाको प्राथमिक गुणात्मक अनुसन्धान र द्वितियक विश्लेषणका आधारमा आई.पी.भी. (IPV) पीडितहरुमा ज्यादै जटिल परिणाम सिर्जना गरेको पुष्टि भएको छ । जबकि महिलालाई यसको प्रभाव परेको विषयमा बलियो प्रमाण रहेको छ भएतापनि लोग्ने मानिस र केटाहरुमा केले गर्दा आई.पी.भी. (IPV) मा संलग्न भएको र यसको नियन्त्रणको लागि कस्तो नीति र कार्यक्रम आवश्यक छ भन्ने विषयमा ज्यादै कम जानकारी भएको पाइन्छ ।

हाम्रो यस अध्ययनको उद्देश्य यसका आई.पी.भी. (IPV) विषयवस्तुको जानकारीमा भएको कमीलाई पूरा गर्ने र यसबाट पुरुषको प्रवृत्तिमा परिवर्तन ल्याउनकेन्द्रीय, स्थानीय सरकार, दातृ निकाय, गै.स.स., नागरिक समाज र बौद्धिक जगतलाई प्रमाणमा आधारित सुझावहरुप्रदान गर्ने रहेको छ ।

हामीले यस अध्ययनलाई दुई वटा कार्यक्रममा लक्षित गरेका छौं जसमा नेपाल सरकारबाट लैङ्गिक हिंसामा (GBV) र आई.पी.भी. (IPV) का सम्बन्धमा लोग्नेमानिसलाई दिइने "सशक्तिकरण सहकार्य तालिम"र CARE नेपालबाट सञ्चालित "अब मेरो पालो"कार्यक्रम रहेका छन्। यस अध्ययनको मूल निचोडको रुपमा यी कार्यक्रमबाट पुरुष सहभागीहरुमा कुनै पनि किसिमको महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याउन नसकिएको र यसबाट लोग्नेमानिसले पुरुषहरुका बीचमा रहेको सामाजिक मूल्यमान्यता मान्नुपर्ने कुराको निरन्तर दबाब सिर्जना गरेको पाइयो । यसका अतिरिक्त आई.पी.भी. (IPV) समाजमा ससुप्त र वृहत् रुपमा सर्वस्वीकार्य रहेको पाइयो । साथै केही नयाँ पुस्ताका बीचमा नयाँ स्वरुपका आई.पी.भी. (IPV) को विषयमा जानकारी र चासो रहेको पाइयो । जस्तै अविवाहित वयस्कहरु बीचमा हुने भावनात्मक हिंसा (Emotional Violence) को कारणले हुने महिलाको घुमफिरमा हुने कडा नियन्त्रण, सामाजिक सम्बन्धको कडा निगरानी, अनावश्यक यौन नियन्त्रण र साइबर बुलिङ जस्ता आई.पी.भी. (IPV) का नयाँ स्वरुपहरु समेत देखा परेकाछन्।

"सामान्यता उनीहरुले आफ्ना केटी साथीहरुलाई भन्ने गर्दछन् "यदि तिमीले मलाई साँच्चै माया गर्छौ भने

तिमीले मसँग शारीरिक सम्बन्ध राख्नै पर्छ ।" र केटीहरुलाई आफ्नो माया प्रमाणित गर्न त्यस्तो गर्न बाध्य पारिन्छ । यस किसिमको अवस्थामा धेरै जसो केटीहरुलाई आफूलाई यौन सम्पर्कको लागि बाध्य पारिएको र यो हिंसा हो भन्ने समेत थाहा नै हुँदैन" । (रुपन्देही जिल्लाका एकजना किशोरसँगको अन्तर्वार्ता)

आई.पि.भि. (IPV) व्यवहारका कारक तत्वहरु:

व्यक्तिगत कारक र जोखिम तत्वहरु समेतको पर्यावरणीय मोडलको विश्लेषणले गर्दा उक्त अध्ययनले बहुआयामिक र जटिल कारकत्वहरुका रुपमाव्यक्ति जन्य, घरपरिवार र समुदायस्तरका मुल्यमान्यता र व्यवहारकाबारेमा प्रकाश पारेको छ ।

हाम्रो प्राथमिक अनुसन्धानले पुरुषले गर्ने मदिरासेवन, महिला अधिकार प्रतिको चेतनाको कमी साथै बाल्यकालमा आई पि भि जोखिममा परेका अवस्थालाई आई.पि.भि. जन्य व्यवहारको व्यक्तिगत जोखिम तत्वहरुका रुपमा उजागर गरेको छ । अन्य अध्ययनले "डेटिङ"मा रहेका अविवाहित किशोरीहरुलाई अध्यनमा समावेश नगरेकोमा हाम्रो अध्ययनले पुरुषसँगको सम्बन्धमा रहेका किशोरीहरु बढी आई पि भि को जोखिममा रहेको पाइयो । आफ्नो केटा साथीको बारेमा बाहिर कुरा आउला भनी हिंसा भए पनि कहिंबाट उपचार वा सहयोग लिने गरेको देखिएन । रुपन्देही जिल्लाको केही स्थानमा त यस किसिमको विवाह पूर्वका सम्बन्धबाट गर्भवती हुन गइ किशोरीहरुले आत्महत्या गर्नेसम्मको अवस्थामा पुगेको देखियो ।

घरपरिवार स्तर हेर्दा बहुविवाह, कम उमेरमा विवाह, घर परिवारले गरिदिने विवाह (Arrange Marriage), महिलालाई आर्थिक स्वतन्त्रताको अभाव र सासु/ससुरासँगको सम्बन्ध राम्रो नहुनुले हिंसा बढाउनुमा थप जोखिम पुऱ्याएको छ ।

बहुपत्नी हुने बाबुका छोरालाई यस किसिमको हिंसामा थप प्रेरित गर्ने गरेको यस अध्ययनले देखाउँछ । आमाको बढी माया ममतामा प्रोटेक्टेड वातावरणमा हुकिएका पुरुषहरुले आफ्ना केटीसाथी (गर्लफ्रेन्ड) सँगको सम्बन्धलाई सन्तुलन ल्याउन नसक्दा वा इनकम्प्याटिवल सम्बन्ध हुँदा समेत आई पि भिको जोखिम बढाएको देखिन्छ ।

कम उमेरमा विवाह हुने पुरुषहरु अध्ययनलाई निरन्तरता दिँदै आधुनिक रहनसहन हुने भए पनि तिनकी पत्नीहरु एक्लो रुपमा घरायसी काममै रहने अवस्थाले उनीहरुको बीचमा सम्बन्धमा असामन्जस्यता र दरार सुरु भई हिंसा तर्फ उन्मुख समेत गराएको देखिन्छ ।

सामुदायिक स्तरमा हेर्दा समाजको महिला र पुरुषलाई हेर्ने दृष्टिकोण एवं मूल्य मान्यता, महिलालाई कमजोर देख्ने पितृसतात्मक र संरक्षणवादी सोच, बहुविवाह आदिले हाम्रो व्यवहार र मनोवृत्तिमा प्रभाव पारिरहेको छ । साथै बिशेष जातजातिमा सामाजिक रुपमा रहेको गौना (कम उमेरमा विवाह गरिने) प्रथा जस्ता प्रथाले समेत इन्टिमेट पार्टनर हिंसामा बढावा दिएको हुन्छ । पुरुषको समाजमा उच्च स्थान दिइनु र महिलालाई न्युन स्तरमा राखिने विषयमा समाजले कुनै प्रश्न उठाएको हुँदैन । श्रीमती अथवा केटी साथीलाई नियन्त्रणमा राख्न घरेलु हिंसा गर्नुलाई सर्वस्वीकार्य र बहादुरी समेत मानिन्छ । गहिरो गरी जरा गाडेको यस प्रकारको लैङ्गिक भेदभावजन्य मूल्य मान्यताले समाजमा आई पि भि लाईहिंसाको रुपमा नै नलिने गरिएको अवस्थामा यस विषयमा खुला रुपमा छलफल गर्नु त परेको कुरा भयो । विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रममा सक्रिय हुने लोग्नेमानिस वा केटाहरुले महिला र पुरुषबीच समानताको विषयमा कुरा गर्दा समुदायमा उनीहरुको ठूलो आलोचना हुने गरेको र उनीहरुलाई जोईटिङ्ग्रे वा "मेहेक"भनी उपमा दिने गरिएको देखिन्छ ।

नेपालमा IPV को विद्‌यमान अवस्था:

नेपालमा लिङ्गमा आधारित हिंसा (GBV) र इन्टिमेट पार्टनर भ्वायलेन्स (IPV)का सम्बन्धमा

कानुनी व्यवस्थाहरु भए पनि हाम्रो अध्ययनले निम्नानुसारको अवस्था देखाउँछ ।

- यस प्रकारको कानुनले सर्सरी संबोधन गर्न खोजे पनि गहन रुपमा रोकथाम गर्न सकेका छैन।
- विद्यमान कानुनीमा दरारहरु (लुपहोल्स) रहेका छन् जसले पीडकलाई प्रशस्त रुपमा खेल्न एवं उम्कने अवसर प्रदान गर्दछ ।
- यी व्यवस्थाहरु मूलत:GBVरIPVलाई दुरुत्साहन गर्ने अन्तरनिहित सामाजिक मूल्य र मान्यताहरुलाई सम्बोधन गर्न असफल भएका छन् ।

यस किसिमको हिंसा रोक्ने र संरक्षण सम्बन्धी कार्य गर्न औपचारिक जिम्मेवारी महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय र अन्तर्गत रहेको लैङ्गिक हिंसानियन्त्रण शाखाको रहेको छ । यी कार्यहरु जिल्ला र गाउँ स्तरमा समेत कार्यान्वयन गर्ने गरिन्छ । ७५ वटै जिल्लामा महिलाको लागि संयन्त्र रहेको छ । पीडितलाई मेडिकल र कानूनी उपचारको लागि आवश्यक वित्तीय सहयोगको संयन्त्र समेत परिचालित छ । यसै गरी मन्त्रालयले स्थानीय रुपमा “लैकिङ्ग हिंसा अनुगमन समूह”जस्ता स्थायी समूहहरु बनाएको छ । जसले गर्दा महिलालाई हिंसाको उजुरी गर्न सहजीकरण भएको छ । न्यायिक रुपमा हेर्दा पीडित महिलाले निःशुल्क कानूनी परामर्श पाउँछन्, यस प्रकारको कानूनी परामर्श दिने कर्मचारीहरुको संख्या पनि बढ्दै गएका छन् । साथै IPVसम्बन्धी उजुरी गर्न सहज होस् भनी नेपाल प्रहरीमा महिलाले नै नेतृत्व गर्ने गरी महिला डेस्क कार्यरत रहेको छ ।

यति हुँदा हुँदै पनि IPVसम्बन्धी उजुरी नै नहुने र भए पनि निकै कम हुने गरेको हाम्रो अध्ययनले देखाउँछ । यसमा पनि हिंसाको अवस्था अत्यन्तैखराब भएपछि मात्रै उजुरी गर्ने र राज्यको संरक्षण सेवामा आउने अवस्था देखिन्छ । उजुरी नगर्नुमा प्रमुख कारण “सोसल स्टिग्मा”नै रहेको पाइयो । आफ्नो भन्दा परिवार प्रतिको जिम्मेवारी बोध बढी हुनुपर्छ भन्ने बाल्यकालदेखिको सिकाइले पनि यस किसिमको हिंसाको उजुरी नगर्ने प्रवृत्ति रहेको देखिन्छ । न्युन उजुरी हुनुको अर्को कारण कानुनी परामर्शमा पहुँच पुग्न नसक्नु, प्रक्रियागत जटिलता, सरोकारवालाहरुबीच समन्वयको अभाव हुनु र यस किसिमको हिंसालाई रोक्नु पर्छ भन्नेराजनीतिक एवं ब्युरोक्र्याटिक इच्छा र प्रतिबद्धता नै नहुनु रहेको देखिन्छ । साथै IPVसँग लड्न स्रोत साधनको अभाव हुनु र यसलाई “महिला सवाल”मात्रैका रुपमा हेरिनु सम्स्याका रुपमा रहेका छन् ।

नीतिगत र व्यवहारगत सुधारको सुझाव

हाम्रो मुख्य सुझावमा व्यक्तिजन्य, घरपिरवारजन्य र समुदायस्तरका IPV जन्यकारक तत्वहरुलाई सम्बोधन गर्ने गरी कार्यक्रमलाई चुस्त र प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि IPV सम्बन्धी छलफल र अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरुलाई विस्तार गर्दै लैजानु पर्ने र लामो समयदेखि जरा गाडे बसेको भेदभावजन्य सामाजिक मूल्यमान्यतामा परिवर्तन ल्याउनेरनविन स्वरुपमा देखिएका यसका कु-अभ्यासहरुसँग लड्न सक्ने गरी कार्यक्रम/उपायहरु अबलम्बन गर्दै जानु देखिन्छ।

इन्टिमेट पार्टनरबाट हुने हिसा (IPV) लाई नियन्ण गर्न सरकार, विकास साझेदार, गैसस तथा स्थानीय नागिरक समाज समुहले गर्नु पर्ने कार्यहरुका सम्बन्धमा निम्नानुसार सुझाव दिईएको छ:

<u>सरकारी क्षेत्र:</u>

- केन्द्रमा बनाइएको रणनीतिको प्रभाव स्थानीयस्तर सम्म महसुस गर्ने गरी लैगिक सम्पर्क व्यक्तिहरु (फोकल प्वाइन्ट), प्रहरी र अदालतबीच एक आपसमा औपचारिक र नियमित संचार प्रणाली स्थापना गर्ने ।
- सरकारले नयाँ रणनीति बनाउनु अघि विद्यमान रणनीति कार्यान्वयन र सो को अनुगमनमा प्राथमिकता दिने ।

- यस क्षेत्रका क्षमतावान कर्मचारीलाई रिटेन्सन (संगठनमा अडाइ राख्न) मा जोड दिने र सरुवा भएर जानुपर्ने अवस्थामा इन्टिच्युसनल मेमोरी आदानप्रदानको प्रवृति बढाउने ।
- महिलालाई आर्थिक रुपमा सशक्तिकरण गर्ने खालका कार्यक्रमहरु डिजाइन र लक्ष्यउन्मुख कार्यान्वयन गर्ने ।
- यस किसिमको हिंसा संबोधन र रोकथामका लागि पर्याप्त स्रोतसाधनको व्यवस्था गर्ने ।

विकास साझेदार रराष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैसस:

- लैङिग पक्षलाई व्यापक दृष्टिकोण हेर्नुपर्ने । साथै आई. पि. भि. बाहेकका अन्य सवाल समेत समेट्ने गरी गरी कार्यक्रमहरु बनाउने ।
- महिला मात्रै हैन सबै उमेरका पुरुष, लोग्नेमान्छे, किशोर/ किशोरीहरु, सासु/ससुरा, परिवारका अन्य सदश्यहरु, सेवा प्रदायक संघ/संस्था लगायत सबै सरोकारवालालाई समेट्ने गरी कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्ने ।
- आई.पि.भि. सँग लड्ने क्षमता राख्ने "च्याम्पियन" को रुपमा पुरुषलाई संलग्नता र सक्रियता बढाउने ।
- कार्यक्रममा दोहोरोपना र समानान्तर संरचना हटाउन आपसी समन्वय गर्ने ।
- कार्यक्रमको दिगोपनालका लागि प्रभावकारी "एक्जिट रणनीति" तय गर्ने ।

स्थानीय नागिरक समाज समुह एवं संघसंस्थाहरु:

- महिलाले आफूमाथि भएको हिंसाको उजुरी कसरी र कहाँ गर्ने ? के कस्ता परामर्श र संरक्षण सेवाहरु उपलब्ध छन् भन्ने सम्बन्धमा स्थानीय स्तरमा चेतनामूलक कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।
- यससम्बन्धी गतिविधिएवं छलफल कार्यक्रमहरुमा भाग लिन महिला वर्ग मात्रै हैन पुरुषलाई पनि प्रोत्साहित गर्ने । लिङ्गमा विभाजन गरी छुट्टा छुट्टै कार्यक्रम संचालन नगर्ने ।
- महिलाहरुलाई सवालका बिषयहरुमा पुरुषको अर्थपूर्ण सहभागिता र सहयोग प्राप्त गर्ने उपायहरु पहिल्याउने ।
- अविवाहित युवायुवतीका साथसाथै विवाहित दम्पत्तिहरुलाई समेत लक्षित गरी चेतनामूलक कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।